

บทคัดย่อ

นครศรีธรรมราช เคยเป็นแหล่งสำคัญในการผลิตข้าวเลี้ยงประชากรในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะดินแดนมลายูมาตั้งแต่อดีต ด้วยความสำคัญดังกล่าวที่ทำให้ผู้แสวงอำนาจเข้ามาพึ่งข้าวจากเมืองนครสร้างฐานอำนาจการปกครองเหนือดินแดนต่าง ๆ ตั้งแต่อดีตจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์

ในสมัยรัตนโกสินทร์ราวรัชกาลที่ 3-4 แหล่งผลิตข้าวของเมืองนครได้เคลื่อนมาอยู่ที่ลุ่มน้ำปากพนัง ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของเมืองนครและบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา ในสมัยนี้การค้าข้าวของกลุ่มน้ำปากพนังเจริญรุ่งเรืองมา ด้วยมีปัจจัยทางด้านความต้องการ (Demand) ได้แก่ ตลาดในสิงคโปร์ มลายู ที่เพิ่มขึ้นอย่างมาก และความคล่องจงทางด้านการผลิต (Supply) ได้แก่ ความเหมาะสมของแหล่งผลิต แรงงานเสรีที่ได้รับการปลดปล่อยได้เข้ามายังพื้นที่การผลิตมากมาย นับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา จนถึงสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 และหลังสงครามประมาณ 15 ปี ลุ่มน้ำปากพนังและรอบทะเลสาบสงขลามีความสำคัญในด้านการผลิตข้าวที่สำคัญต่อภูมิภาคนี้มาโดยตลอด แม้ว่าจะอยู่ในภาวะสงคราม การเคลื่อนไหวในการค้าจะถูกควบคุม ก็มีได้ทำให้การผลิตและการค้าข้าวหยุดชะงัก แต่หลังจากนั้นก็เริ่มเสื่อมถอยลงเป็นลำดับ นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา คนในลุ่มน้ำปากพนังเริ่มทยอยอพยพออกจากพื้นที่ทิ้งร้างนาไปหาที่อยู่ใหม่ หาอาชีพใหม่ โรงเรียนต่าง ๆ ก็ทยอยปิดกิจการไปที่ละโรง สองโรง จนในปัจจุบันโรงเรียนที่เหลืออยู่ ไม่มีบทบาทในการค้าข้าวมากอย่างเช่นในอดีต

เหตุการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปเช่นนี้ จึงเป็นที่มาของการวิจัยชิ้นนี้ ที่จะหาคำตอบให้ได้ว่า

1. การค้าข้าวในยุคต่าง ๆ ของลุ่มน้ำปากพนังและรอบทะเลสาบสงขลานั้นมีความเป็นมาและมีสภาพอย่างไร
2. มีสาเหตุและปัจจัยอะไรที่ทำให้การค้าข้าวในถิ่นนี้เจริญรุ่งเรืองและเสื่อมถอยซบเซาลงมา

ผู้วิจัยได้ค้นคว้าหาข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการค้าข้าวในภาคใต้ทั้งระบบ และได้เก็บข้อมูลภาคสนามด้วยการสัมภาษณ์บุคคลไม่น้อยกว่า 70 ท่านที่เคยมีประสบการณ์ในการค้าและผลิตข้าวในถิ่นนี้มาก่อน ซึ่งปัจจุบันบางท่านก็ได้เสียชีวิตไปแล้ว ได้เสาะหาจากภาพและโฆษณาที่เกี่ยวข้องกับการค้าข้าวในอดีต

ข้อมูลที่ได้มาทั้งหมดนี้ได้นำเสนอด้วยการจัดลำดับ เป็น บทนำ บทที่ 1 พัฒนาการของการค้าข้าว บทบาทของความเป็นแหล่งสำคัญในการผลิตและค้าข้าวของเมืองนครศรีธรรมราชและที่ลุ่มน้ำปากพนังในสมัยต้นรัตนโกสินทร์และได้แบ่งการค้าข้าวออกเป็นยุคต่าง ๆ

ได้แก่ ยุคการค้าเสรี ยุคมีด-ฟันซีฟ และยุคอับจน โดยได้กล่าวถึงสภาพการค้าข้าวและผลิตข้าวของแต่ละยุค และระเบียบและกฎหมายที่ส่งผลกระทบต่อการค้าข้าว บทที่ 2 พัฒนาการของโรงสีข้าว ที่ตั้งอยู่ในจังหวัดนครศรีธรรมราช พัทลุงและสงขลา ซึ่งที่อยู่ในเขตลุ่มน้ำปากพองและรอบทะเลสาบสงขลา ได้กล่าวถึง ประวัติโดยสังเขปของโรงสี โดยเน้นเฉพาะโรงสีไฟ ซึ่งเป็นสถาบันที่มีบทบาทอย่างมากในการผลิตและค้าข้าวในยุคที่เจริญรุ่งเรืองอยู่ กล่าวถึงบทบาทของบริษัทข้าวไทยปักษ์ใต้และโรงสีของบริษัทข้าวไทยปักษ์ใต้ การจัดองค์กรและการบริหารงานในโรงสีไฟ บทที่ 3 พัฒนาการของเครื่องสีข้าวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น กล่าวเรื่องราวของเครื่องสีข้าวประเภทต่าง ๆ ตั้งแต่เครื่องสีข้าวที่ใช้แรงงานคน เครื่องสีที่ใช้เครื่องจักรไอน้ำ เครื่องสีประเภทใช้เครื่องยนต์ซึ่งจะมีหลายระบบ ได้แก่ ระบบโยก ระบบหัวบด แบบพัฒนาและแบบใช้เครื่องไฟฟ้า และเครื่องสีแต่ละประเภทมีเอ็นจิเนียรในท้องถิ่น เป็นผู้มีส่วนในการพัฒนา การพัฒนาเครื่องสีมีส่วนที่ทำให้ต้นทุนของโรงสีถูกลง เป็นเหตุให้ชาวนา คนกลางหันเข้ามาสู่ระบบการผลิตและค้าข้าวแทนโรงสีใหญ่ โดยรัฐบาลมีส่วนส่งเสริมเครื่องสีขนาดเล็กในระยะแรก สิ่งที่เกิดขึ้นกับระบบการค้าข้าว นั้น มิได้เป็นไปอย่างที่ทางรัฐบาลหวังให้เป็นไปในทางบวก แต่ส่งผลต่อเนื่องให้การค้าและการผลิตข้าวตกต่ำลงเป็นลำดับ บทที่ 4 วัฒนธรรมอันเนื่องด้วยการค้าข้าวและโรงสี ได้แก่ ขั้นตอนการซื้อข้าว เทคนิคการซื้อข้าวของโรงสี คนกลางและนายหน้า กระสอบบรรจุข้าว การใช้แกลบ ใช้ฟางข้าว การเลี้ยงปลุสัตว์ด้วยรำ ซึ่งเป็นผลพลอยได้จากการสีข้าว การคมนาคมขนส่ง ทั้งทางบกและทางน้ำ เส้นทางเดินเรือ ชนิดของเรือ เส้นทางการขนส่งทางรถไฟ ทางรถยนต์ ระบบการเงิน รูปแบบของเงินตราที่ใช้ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์สำหรับใช้ในการค้าระหว่างประเทศและภายในประเทศ ซึ่งเป็นเงินตราที่โรงสีและกงสีหรือเจ้าภาษีในท้องถิ่นเป็นผู้ผลิตขึ้นใช้หมุนเวียนในถิ่นที่ตนควบคุมอยู่ มาตราวัด ตวง ชั่ง ในการค้าข้าว บทที่ 5 พลังอำนาจของชุมชนอันเนื่องด้วยการค้าข้าวและกิจการโรงสี เป็นการวิเคราะห์ข้อมูลและเหตุการณ์ของการค้าข้าว ได้แก่ ความเข้มแข็งของชุมชน การขยายตัวของชุมชน ที่มาของแรงงานที่ได้รับปลดปล่อยจากการเป็นทาสและการเป็นไพร่ การอพยพของคนชาวจีนที่เป็นส่วนสำคัญในการค้าข้าว การตั้งโรงสี และเป็นแรงงานในโรงสี การอพยพออกจากพื้นที่ของชาวนา

พลังอำนาจทางการเมือง และการปกครองที่ทำให้รัฐบาลต้องออกกฎหมายควบคุมและจัดระเบียบการค้าข้าว และทำให้เกิดระบบการผูกขาดการค้าข้าวกับต่างประเทศ การยกเลิกกฎหมายที่ควบคุมการค้าข้าวของท้องถิ่น เพื่อให้ข้าวที่ผลิตได้ในภาคกลางส่งเข้ามาตีตลาดในภาคใต้ได้แล้ว จึงค่อย ๆ ยกเลิกกฎหมายควบคุมนั้นไป การควบคุมที่ดูเหมือนจงใจมิให้มีการผลิตและการค้าข้าวของภาคใต้เติบโต เป็นสาเหตุสำคัญอันหนึ่งที่ทำให้การผลิตข้าวและการค้าข้าวของภาคใต้ค่อย ๆ ชบเซาลงดังที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน เรื่องพลังอำนาจวัฒนธรรมกล่าวถึงลักษณะ

การทำนาในอดีต ปัจจุบันได้เปลี่ยนไป พลังด้านธุรกิจการค้า ความเป็นศูนย์กลางทางการค้า และการผลิตข้าวของกลุ่มน้ำปากพนังทำให้ปากพนังกลายเป็นเมืองท่าที่สำคัญในสมัยหนึ่ง แต่เมื่อการค้าข้าวซบเซาลง ปากพนังก็ซบเซาลงด้วย แม้ว่าในภายหลัง แถบลุ่มน้ำปากพนังจะเกิดอาชีพใหม่ ได้แก่ กิจกรรมประมง การทำนาทุ่ง แต่ก็ไม่มีท่าที่ว่า ปากพนังจะมีความรุ่งเรืองอย่างในอดีต

Abstract

In the old days Nakomsrithammaraj was a principal rice-producing source feeding the peoples of Southeast Asia, in particular the Malay territory. Power seekers had exploited that status of Nakomsrithammaraj to establish the base from which to impose dominion over territories ever since the time long past up to the Bangkok period.

During the Bangkok period, around the third or fourth reign, the Nakomsrithammaraj rice-producing source moved to the Pakphanang river basin, this being part of the Nakomsrithammaraj city, and in areas around the Songkhla lagoon. In this period the rice trade of the Pakphanang river basin prospered by dint of a large increase in demand in the Singapore and Malay markets and of a corresponding supply on account of a favorable production source along with a sizable body of liberated labor that entered this production area. From the reign of king Rama V until World War II and 15 years after the War, the territories around the Pakphanang river basin and the Songkhla Lagoon had been important for their rice production to the region. Even in the time of war when trade restrictions were imposed, the rice production and trade by no means ceased. But after the period mentioned, decline progressively set in. From B.E. 2500 (1957 A.D.) onward, natives of the Pakphanang river basin began to emigrate wave after wave, having deserted their farms to seek a new place to live and a different means of livelihood. Rice mills went out of business one by one and then in increasing numbers, and today those that remain do not assume so great a role as in the past.

These changing circumstances are what prompted this research in order to seek answers to the following questions.

1. How did the rice trade around the Pakphanang river basin and the Songkhla lagoon developed in each period, and what were its circumstances?
2. What caused the earlier prosperity of the rice trade of this region as well as its subsequent decline, and what factors contributed to this phenomenon?

The researcher secured documentary data about the entire system of rice trade of the south and collected fieldwork data by interviewing no fewer than 70 individuals experienced in the rice trade and production of this region, some of whom

are now deceased. They were identified from past pictures and advertisements about the rice trade.

All the data were organized in sequence as follows. First was an introductory chapter. Then Chapter I dealt with the development of the rice trade of Nakomsrithammaraj city and the Pakphanang river basin during the early Bangkok period, with the rice trade divided into stages of liberal trade, darkness and revival, and impasse, each described with reference to its circumstances of the rice trade and production and to regulations and laws affecting the rice trade. Chapter II was about the development of rice mills located in the provinces of Nakomsrithammaraj, Pattalung, and Songkhla, which fall within the region around the Pakphanang river basin and the Songkhla lagoon, giving a brief historical account of rice mills with emphasis on mechanically-driven ones so instrumental to the rice production and trade during the prosperity stage, and expounding the roles of the southern Thai rice company and its rice mills, as well as the organization and management of the mechanically-powered mills.

Chapter III discussed the rice thresher and local wisdom, giving an account of various types of rice thresher from the manual type to the steam-powered one and the motor-driven type, which consisted of several systems : manually-operated system by which the thresher was driven when a handle to it was pushed and pulled, grinding-head system, developed system, and electrically driven system. The development of each type of thresher was marked by the fact that local engineers played some part in it. The development of threshers helped to reduce costs for rice mills, causing farmers and middlemen to replace large mills in the rice producing and trading system, with the government playing a part in initially promotion small-size threshers. What happened to the rice trading system was not so positive as the government had intended, but rather it continually forced the rice trade and production into progressive decline.

Chapter IV covered the culture that grew out of the rice trade and mill involving the steps of rice purchase, the rice-purchasing techniques employed by rice mills, middlemen and brokers, rice sacks, the utilization of rice chaff and straw, the use of rice grain powder---a by-product of rice threshing---as animal feed, rice transportation by

land and water that included boat navigation routes, types of boats, and rail and motor car shipping routes. Also in this chapter were the system of finance, the types of currency used in the early Bangkok period for international and domestic trade, the currency units being issued by the rice mills and local tax regulators to circulate within their spheres of control. Chapter IV closed with the scales of measurement, scooping and weighing, used in the rice trade.

Chapter V presented the community power derived from the rice trade and the rice mill enterprise. This was an analysis of data and events concerning the rice trade : community strength, community expansion, sources of labor from freed slaves and other forms of subservience, migration of the Chinese so vital to the rice trade and the founding of rice mills as well as making available labor for rice mills, and emigration of farmers.

With its political and administrative power, the government proclaimed laws to control and regulate the rice trade, resulting in system of monopoly in the international rice trade as well as the gradual abrogation of laws protecting the local rice trade to allow rice produced in the Central region to dominate the Southern market. Behind this free trade concept seemed to lurk the intention of preventing the growth of rice production and trade of the South, and was one of the principal causes of the gradual deterioration in the rice production and trade in the southern region into its present weak state. On the dimension of cultural dynamic, the present way of farming has changed from the practices of the past. In connection with business dynamic, the past glory of the town of Pakphanang as center of rice trade and production of the Pakphanang river basin once made it an important port. But as the rice trade declined, so did the town. Although the Pakphanang river basin region later gave rise to new occupations such as those connected with fishery and shrimp-farm enterprises, no sign of the same prosperity as that of the old days was indicated for the town of Pakphanang.